

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2025.113>
УДК 94(477):27-526.62

Тетяна ЛЮТА,

кандидатка історичних наук,
незалежна дослідниця,
Київ, Україна

Tetiana LIUTA,

PhD in History,
independent researcher,
Kyiv, Ukraine

e-mail: lutagen@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

Київська іконографія святого Миколая Мир-Лікійського та ікона «Миколи Мокрого» із Софійського собору

Історія вивчення давньоруської іконографічної спадщини Києва є вкрай малим доробком вітчизняної історії мистецтва. Донині першість у цих дослідженнях мали російські вчені з їхнім упередженим ставленням до українських, а передовсім київських, іконографічних джерел, які були більшою мірою вкрадені та привласнені московськими музеями. Такою показовою пам'яткою є фреска св. Миколая із Михайлівського Золотоверхого собору, що нині зберігається у Третьяковській галереї. Завданням статті є з'ясування атрибуції та пошуку відомої ікони «Миколи Мокрого» із Софійського собору Києва. Дослідницькими методами розвідки стали джерелознавчий і компаративний способи вивчення іконографічних пам'яток. Висновки. У давньоруські часи в Софійському соборі не було ікони т.зв. Миколи Мокрого. Поява її там припадає на часи митрополита Петра Могили. Оригінал ікони надійшов до Всеукраїнського музейного містечка в 1934 р. на фотофіксацію та реставрацію, після чого вона містилася у зібранні Національного художнього музею України. Після Другої світової ікона зафіксована актом з відповідним шифром того ж музею, проте на сьогодні доля раритету невідома. Можемо констатувати особливу давню київську традицію шанування св. Миколая Мир-Лікійського, яка, крім писемних пам'яток, присвячених чудам святого, яскраво виявилася в його іконографії. Київські мозаїки, фрески, ікони із зображенням святого характеризуються багатством художніх форм та психологічних прийомів, проте вони передають давню візантійську загальнохристиянську традицію зображення чудотворця.

Ключові слова: Миколай Мир-Лікійський, Софійський собор, ікона, фреска, мозаїка, давньоруська, київська іконографія.

Kyivan Iconography of St Nicholas of Myra-Lycia and the Icon of St Nicholas the Wet from Saint Sophia Cathedral

The history of the study of the Old Rus iconographic heritage of Kyiv is an extremely small contribution to the national history of art. Until now, Russian scholars with their biased attitude toward Ukrainian, and primarily Kyivan, iconographic sources, which were mostly stolen and appropriated by Moscow museums, have been leading the way in this research. Such an illustrative monument is the fresco of St Nicholas from St Michael's Golden-Domed Cathedral, which is now kept in the Tretyakov Gallery. The purpose of the article is to clarify the attribution and search for the famous icon of St Nicholas the Wet from Saint Sophia Cathedral in Kyiv. The research methods used were source and comparative methods of studying iconographic monuments. In ancient times, there was no icon of the so-called Nicholas the Wet in Saint Sophia Cathedral. Its appearance

there dates back to the time of Metropolitan Petro Mohyla. The original icon was brought to the All-Ukrainian Museum Campus in 1934 for photographic fixation and restoration, after which it was in the collection of the National Art Museum of Ukraine. After the Second World War, the icon was recorded in an act with the corresponding code of the same museum, but today the fate of the rarity is unknown. We can state a special ancient Kyivan tradition of venerating St Nicholas of Myra-Lycia, which, in addition to written monuments dedicated to the miracles of the saint, was clearly manifested in his iconography. Kyivan mosaics, frescoes, and icons depicting the saint are characterized by a wealth of artistic forms and psychological techniques, but they convey the ancient Byzantine common.

Keywords: Nicholas of Myra, Saint Sophia Cathedral, icon, fresco, mosaic, Old Rus, Kievan iconography.

Тема давньоруської іконографії святих християнської церкви східного обряду наразі показово захоплена російськими дослідниками. Часто їхні роботи базовані на джерелах і пам'ятках українського (київського) походження, а інтерпретації цих пам'яток виходять за межі наукової аргументації та є складником «руського мира». Так, вкрадені мозаїки й фрески із знищеного московською більшовицькою владою київського Михайлівського Золотоверхого собору донині складають основу колекції давньоруського мистецтва Третьяковської галереї. Питання іконографії святого Миколая Мир-Лікійського так само перебуває в орбіті інтересів московитів, де київський складник чи проігнорований, чи навмисно замовчуваний.

Визначному українському історикові-візантиністу Ігорю Шевченку та його дружині Ненсі Патерсон-Шевченко належить кілька праць, присвячених історії культу Миколая Сіонського⁷⁴⁴ й загальній іконографії святих Миколаїв: Мир-Лікійського та Сіонського (Пинарського)⁷⁴⁵. Серед ранніх ікон святого, що походять із Синайського монастиря, Н. Патерсон-Шевченко виокремила пам'ятки із Миколаєм Мир-Лікійським: саме зображення святого та описані сцени його життя у клеймах можуть слугувати за зразок іконографічного канону для порівняння пам'яток святому пізнішого часу давньоруського походження, які значно відрізняються від *vita icons* — житійних ікон або так званих «декорованих ікон»⁷⁴⁶.

Спробами комплексного вивчення давньоруської (київської) традиції пошанування свято-

го, зокрема й іконографією, займалась Надія Верещагіна, яка, крім монографії, присвятила велику кількість робіт так званій іконі «Миколи Мокрого» із Софійського собору⁷⁴⁷. Авторка зауважила й працю Н. Патерсон-Шевченко «Житіє Святого Миколая у візантійському мистецтві» — це перше використання роботи визначної дослідниці за російським перекладом у вивченні іконографічних творів про святого Миколая у вітчизняній іконографістиці. У справі ідентифікації та розрізнення різних святих Миколаїв вона поклалась також на працю Олександра Бугаєвського⁷⁴⁸. Загальний висновок робіт Н. Верещагіної є той, що ікона «Миколи Мокрого» була давньоруською іконою та «здавна» шанувалась у Софійському соборі, де святому був присвячений окремий бічний вівтар. Теза авторки про існування Миколаївського вівтаря у давні часи нічим не підтверджена, окрім згадки про форми напівкруглих апсид храму, які відповідали відомим престолом собору і серед яких миколаївського не було⁷⁴⁹. Техніка кладки собору із зондажів східної його частини аж ніяк не може свідчити про наявність престолу, присвяченого святому.

Метою статті є окреслення пам'яток, приналежних київському давньоруському колу. Питання атрибуції, пошуку та вивчення відомої ікони «Миколи Мокрого» із Софійського собору є завданням розвідки.

У Софійському соборі є як мінімум три образи св. Миколая: мозаїчне зображення у центральній абсиді храму у святительському ряді, два фрескових на хорах. Надія Нікітенко назвала п'ять зображень святого, додаючи до вказаних ще два

⁷⁴⁴ Ševčenko I., Ševčenko N.P. The Life of St. Nicholas of Sion. Text and Translation. Brookline, MA, 1984. 157 p.

⁷⁴⁵ Nancy P. Ševčenko. The Life of Saint Nikolas in Byzantine Art. Turino, Bottega d' Erasmo. 1983. 174 p.

⁷⁴⁶ Nancy P. Ševčenko. Vita Icons and «Decorated» Icons of Komnenians period. *The Celebration of the Saints in Bizantine Art and Liturgy*. London. Routledge. 2013. P. 57–69.

⁷⁴⁷ Верещагіна Н. В. Найдавніша чудотворна київська ікона. *Родовід*. Київ, 1995. № 1. С. 80–85; Верещагіна Н. В. К вопросу о византийской генеалогии древнейшей киевской чудотворной иконы Николая Мокрого. *Иностранцы в Византии. Византийцы за рубежами своего отечества*: тезисы докладов научной конференции (Москва, 13–25 июня 1997 г.) / Институт всеобщей истории РАН. Москва, 1997. С. 15–16; Верещагіна Н. Славенна київська святиня — чудотворна ікона Миколи Мокрого та її місце в східнослов'янській культурі. *Український релігієзнавчий бюлетень*. Київ, 1999. № 10. С. 52–58; Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева (конец X — первая треть XIII вв.). Одесса, 2016. 628 с.

⁷⁴⁸ Бугаевский А. В. Новый опыт составления жития святителя Николая. Правило веры и образ кротости... Образ свт. Николая, архиепископа Мирликийского, в византийской и славянской агиографии, гимнографии и иконографии. Москва. 2004. 517 с.

⁷⁴⁹ Люта Т. Історія посвят престолів Києво-Софійського собору. *Український історичний журнал*. 2019. № 3. С. 108; Нікітенко Н. Про первинне присвячення вівтарів Софії Київської. *Ucrainica Mediaevalia*. 2021. № 4. С. 64.

у нижніх галереях собору: «...образ свт. Миколая Мирликійського, який зустрічається у соборі у п'яти місцях: у "Святительському чині" головного вівтаря, у центральній наві, на хорах, у північній зовнішній та південній внутрішній галереях. І це не просто данина популярності образу знаменитого у всьому християнському світі чудотворця, тут, безсумнівно, виявились якісь місцеві запити»⁷⁵⁰. Ці місцеві запити авторка пов'язує з «другим» хрестильним іменем князя Володимира Святославича — Миколай, що, як зазвичай, у неї нічим не аргументовано.

Три перші образи (в абсиді та на хорах) святого визнавав і Владімір Сараб'янов, який порівнював зображення чудотворця із собору з пам'ятками-зображеннями в інших церквах давньоруського періоду. Не визнаючи ідею Н. Нікітенко про друге «хрещальне» ім'я князя Володимира Святославича — Миколай, В. Сараб'янов зазначив, що зображення св. Миколая у вівтарній частині Софійського собору відповідає еkleзіологічній традиції візантійської церкви. Фактично, стверджував автор, в основі традиції зображень святительського чину лежить іконографія вівтарної частини константинопольської Софії⁷⁵¹.

Мозаїчне збережене зображення чудотворця Миколая у вівтарі Софії Київської передає лише верхню частину його образу первісного оригіналу. Нижня частина фігури святого не збереглася через осипання мозаїки — має фрескове домальовування пізнішого часу (рис. 1).

Фігура святого розташована між постатями св. Григорія Богослова та св. Лаврентія. Не акцентуючи увагу на особливостях мистецьких прийомів зображення св. Миколая, варто зазначити дві його основні ознаки. Чудотворець зображений з Євангелієм на лівій покритій руці, погляд очей спрямований праворуч. Ці особливості є важливими для розгляду інших зображень святого, аби скласти певну їхню типологію.

Тримання Євангелія на покритій руці — ознака літургійного дійства⁷⁵², на яке, власне, і були спрямовані всі фігури центральної абсиди. Про це зауважив В. Сараб'янов, який помітив зобра-

ження в процесійному русі двох фігур: св. Стефана та св. Лаврентія⁷⁵³. Невідомо, які фігури були у центральному просторі між вікнами, куди, власне, прямувала процесія, там збережені фрескові зображення пізнішого походження.

Рис. 1. Св. Миколай. Мозаїка вівтаря Софійського собору. 1043–1046 рр. Фото автора

Н. Нікітенко також переконана, що у Софії Київській були престоли, посвячені святому: «...принаймні, йому були присвячені бокові вівтарі Десятинної церкви та Софії Київської, до того ж обидва храми володіли чудотворними іконами святого; давній київський переказ пов'язував їх із часом хрещення Русі»⁷⁵⁴. Доказів цьому дослідниця знову таки не надає, крім посилання на «древнее киевское предание», джерела якого також не вказує. Із цитованого тексту науковиці випливає, що існувало в давній період дві чудотворні ікони — у Софії Київській та Десятинній

⁷⁵⁰ Нікітенко Н. Образ святителя Николая в монументальной живописи Софии Киевской. *Правило веры и образ кротости*. Москва, 2004. URL: azbyka.ru/otechnik/books/22624 (дата звернення: 06.02.2024). Авторка не подала фото описуваних зображень.

⁷⁵¹ Сараб'янов Д. В. Образ святителя Николая Чудотворца в росписях Софии Киевской. *Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире*. Москва, 2011. С. 446–463; его же. Образ священства в росписях Софии Киевской. Часть I. Программа Софийского собора и византийская традиция послеиконоборческого периода. *Искусствознание*. Москва, 2011. № 3–4. С. 14–52; его же. Образ священства в росписях Софии Киевской. Часть II. Программа Софийского собора и древнерусские памятники XI–XII столетий. *Искусство христианского мира*. Москва, 2012. XII. С. 23–93.

⁷⁵² Питанням покритих рук в іконографії займався Кость Широцький. Його начерк статті «Покров рук» зберігається у Національному музеї історії України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 155.

⁷⁵³ Напрямок процесійних рухів, зафіксованих на стіні абсиди, акцентується мозаїчними зображеннями хрестів-свастик. Про це детальніше див.: Люта Т. Київські давньоруські храми у часі і просторі. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів, 2016. С. 297–315.

⁷⁵⁴ Нікітенко Н. Образ святителя Николая... URL: azbyka.ru/otechnik/books/22624 (дата звернення: 06.02.2024).

церкві, що є абсолютно бездоказовим припущенням⁷⁵⁵.

Для порівняння мозаїчного образу св. Миколая із вівтаря Софії з образом чудотворця з мікромозаїчною візантійською іконою XIII ст., що зберігається у Музеї Ханенків, варто зауважити, що типологія їхніх зображень лише віддалено схожа. Мікромозаїчна ікона святого відтворює уже усталений канон, який простежила Н. Патерсон-Шевченко за зразками синайських ікон, зокрема за іконою святого з житієм XII ст.⁷⁵⁶ Виразно помітна тенденція формування образу: високе чоло святого, рельєфні вилиці, тримання Євангелія на покритій лівій руці, благословляюча правиця і головне — погляд очей відведений убік. Такий сформований канон зображення святого демонструє ще одна, але більш рання синайська ікона кінця X — початку XI ст. (рис. 2). Софійське мозаїчне вівтарне зображення чудотворця можна назвати таким, що відтворювало канон, хоч і з помітним схематизмом.

Рис. 2. Св. Миколай.

Синайська ікона кін. X — поч. XI ст.

Джерело: Патерсон-Шевченко Н. Святой Николай в византийском искусстве... С. 282

Другим зображенням святого у Софії Київській можна назвати фресковий образ, який, за словами Н. Нікітенко, розміщений у центральній

наві: «...Миколай Чудотворець написаний навпроти св. вмч. Пантелеймона, причому образи цих святих, що фігурують на пілонах сусідніх хрещатих стовпів, які ділять центральну наву та південний бічний вівтар св. прав. Іоакима та Анни (нава дияконника), ніби повернуті один до одного». Третій фресковий образ чудотворця розміщений у малій ризниці: «В цілому чотири хрещатих стовпи із зображенням святих Миколая, Пантелеймона, Константина та Євстафія Плакиди утворюють східний компартимент нави дияконника»⁷⁵⁷ (рис. 3).

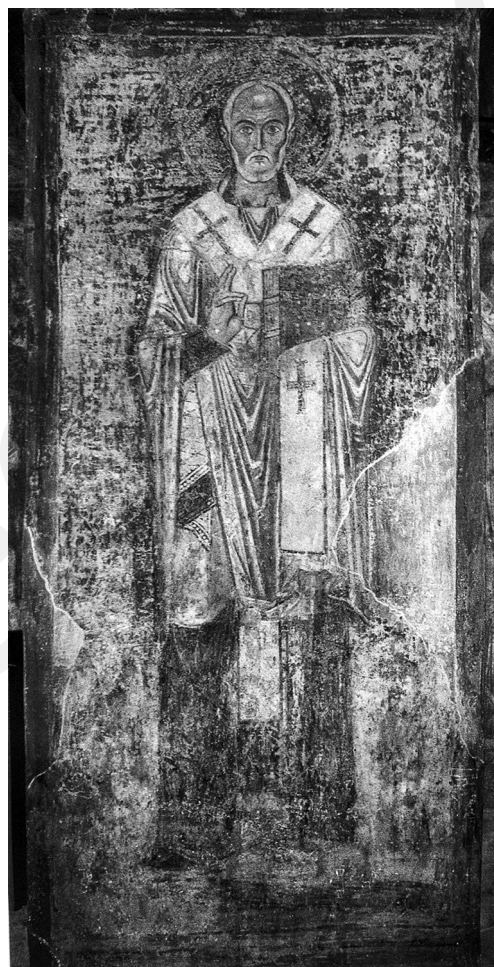

Рис. 3. Св. Миколай. Фреска центрального нефу Софійського собору. Фото автора

Четвертий фресковий образ у соборі — на третьому від вівтарної частини стовпі пізнішого бічного вівтаря Антонія та Феодосія Печерських (рис. 4, 5). Саме цьому образу святого присвятив

⁷⁵⁵ Заперечення існування приділу св. Миколая у Софії Київській у давньоруські часи висловив також Т. Бобровський. «Микола Мокрий»: з історії найдавнішого чудотворного образу Софії Київської. *Софійський часопис*. Вип. 3. Київ, 2019. С. 99–128, прим. 18.

⁷⁵⁶ Nancy P. Ševčenko. *The Life of Saint Nikolas...* P. 182–192.

⁷⁵⁷ Нікітенко Н. Образ святителя Николая... URL: azbyka.ru/otechnik/books/22624 (дата звернення: 06.02.2024).

статтю Тимур Бобровський⁷⁵⁸. Хоч ініціатива відкриття особливостей пошанування цієї пам'ятки належить реставраторові 80-х років ХХ ст. П. Редьку, Т. Бобровський подав дослідження цієї пам'ятки з детальною презентацією матеріальних слідів кріплення шат і кіота. Він же висловив припущення, що саме цей образ міг і бути первинним образом святого, про який було створено відому легенду, широко трактуючи поняття «полаті», тобто «хори»⁷⁵⁹.

Рис. 4. Св. Миколай з південного нефу Софійського собору. Фото Ю. Коренюка

Рис. 5. Св. Миколай з південного нефу (фрагмент). Фото Ю. Коренюка

П'ятий фресковий образ святого розміщений на південних хорах собору. Крім канонічного зображення постаті чудотворця, у ньому є відмінність — його права рука без покриття притримує Євангеліє. Образ святого тут прописаний з більш виразними вилицями, однак відведений погляд очей збережений. Цей образ на хорах — «на полатах» — цілком міг бути тим «чудотворним» образом, про який ішлося у легенді. Враховуючи, що більшість зображень святих на стінах собору не має підписів, можна припустити, що у храмі ще є образи чудотворця, які неможливо атрибутувати, зокрема й на хорах.

Із зазначеного випливає, що ікони із зображенням лику — образу — святого у давні часи у соборі не існувало, але один із наявних тут фрескових образів святого Миколая і міг слугувати за чудотворний, якому була посвячена київська легенда.

Михайлівський собор однойменного монастиря також мав зображення святого Миколая: збереглася фреска собору ХІІ ст., яка була вирізана зі стіни храму під час знищення собору й вивезена до Москви, де нині зберігається у Третьяковській

⁷⁵⁸ Бобровський Т. «Микола Мокрий»... С. 108.

⁷⁵⁹ Задля уточнення підкреслюємо про використання у тексті легенди прийменника «на» — «на полатах стѣа Софїа». Йдеться таки, очевидно, про хори.

галереї⁷⁶⁰ (рис. 6). Її розміщення на правому вітарному стовпі реконструював Юрій Коренюк⁷⁶¹.

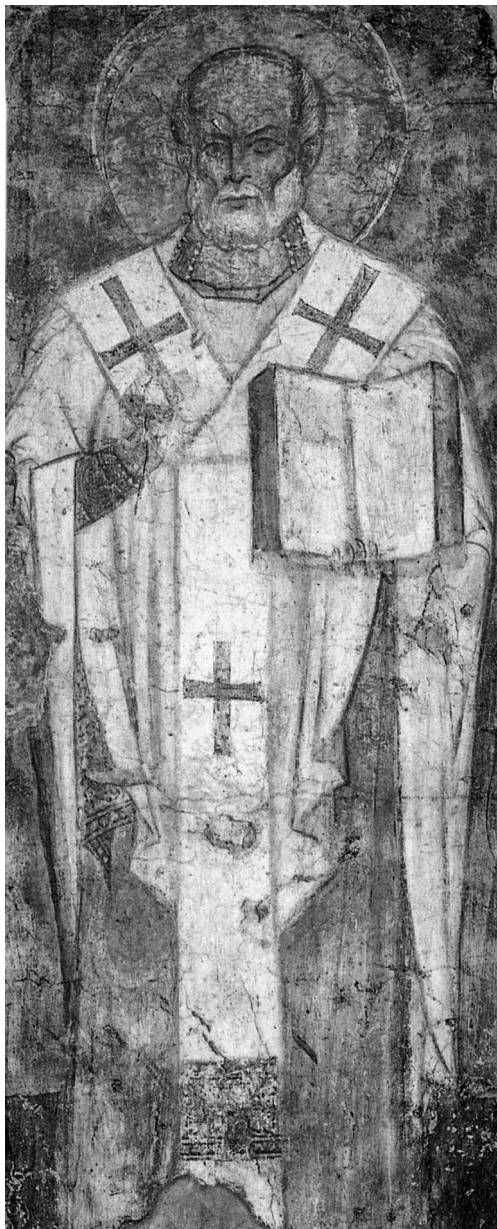

Рис. 6. Св. Миколай. Фреска з вітарного стовпа Михайлівського собору XII ст. Третяковська галерея

Зображення святого на цій фресці відрізняється від іконографічної практики Софійського собору. Потужний образ святого відтворює не аскетичного старця з пильним поглядом убик, а енергійну людину в розквіті сил, що дивиться прямо на вірян і демонструє розкрите Євангеліє на непокрітій лівій руці, правою благословляючи присутніх у храмі. За аналізом цього зображення очевидна зовсім інша школа іконографії, відмінна від софійської традиції, оскільки фрески Михайлівського собору датовано ста роками пізніше. Більше того, образ святого із Михайлівського собору настільки відрізняється від усталеного канону, що у квітні 1936 р. дирекція Третяковської галереї, яка уже експонувала михайлівську фреску, звернулась до директора Музейного містечка Багрія з проханням надати ще один фрагмент фрескового розпису Михайлівського собору «на підставі того, що уже отриманий фрагмент фрески із зображенням святиителя Миколая є перечищеним і тому стилістично нетиповим»⁷⁶².

Ікони св. Миколая у давньому Києві. Наразі найранішим нині виявленим образом святого Миколая на іконі, що потрапила до Вишгорода з Візантії, є відома Вишгородська ікона Богородиці (так звана Володимирська), привезена із Константинополя греком митрополитом Михаїлом бл. 1130 р. для київського князя Мстислава Володимировича (рис. 7).

Ікона зберігалась у жіночому Богородичному монастирі у Вишгороді, доки її звідти не викрав у 1155 р. князь Андрій Юрійович (Боголюбський), який проти волі батька виїхав до Заліської землі у свою резиденцію Боголюбово, а згодом до Володимира-на-Клязьмі, де поставив ікону в новозбудованому Успенському соборі. З того часу вона стала називатись Володимирською і зрештою стала найшанованішою іконою Московії. Ярослав Пеленський розглянув цей сюжет викрадення ікони у контексті загальної історичної антикиївської рефлексії новоствореного Володимиро-Суздальського князівства як осередку зародження Московської держави⁷⁶³. Ікона та сказання про її дива заклали політичні основи пізнішого москвоцентризму.

⁷⁶⁰ Государственная Третяковская галерея. Каталог собрания. Том. 3 Древнерусская живопись XII–XIII веков. Серия: Древнерусское искусство X–XVII веков. Иконопись XVIII–XIX веков. Москва, 2020. С. 130–141. Викладена у цьому виданні історія надбання у 1936 р. «Третяківкою» цієї вирізаної зі стіни київського Михайлівського собору фрески із зображенням святого містить властивий російській науці цинізм: законність придбання автори виправдовують «бажанням» українських музейників обміняти фреску на російську ікону XVI–XVII ст. із зображенням «благоразумного разбойника Роха». Беззаперечні аргументи українських дослідників Сергія Кота та Юрія Коренюка про незаконне вивезення михайлівських мозаїк і фресок до Росії упорядники вказаного видання заперечують на підставі актів передання цих творів давнього київського мистецтва — «и эти документы никоим образом не подтверждают версию С. Кота и Ю. Коренюка о “нелигитимном характере” произошедшего обмена» (прим. 271). Розпочатий у 90-х роках минулого століття процес повернення творів давньоруського мистецтва до Києва має бути продовжений на основі рішень міжнародних судів щодо злочинів РФ як компенсації Україні за розв'язану війну. Висловлюю щирі вдячність шановному Юрію Коренюку за корисні поради.

⁷⁶¹ Коренюк Ю. Мозаїки Михайлівського Золотоверхого собору. Київ, 2013. С. 78–79.

⁷⁶² Государственная Третяковская галерея... С. 131. Коментарі на такі «аргументи» здаються зайвими.

⁷⁶³ Pelenski Jaroslaw. The Emergence of the Muscovite Claims to the Byzantine-Kievan «Imperial Inheritance». *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 7, Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students (1983). P. 520–531.

Рис. 7. Ікона Вишгородської Богородиці.
Константинополь. Бл. 1131 р. Третьяковська галерея.
Джерело: Государственная Третьяковская галерея. Каталог.
С. 130–141

Рис. 8. Зображення на зворотній стороні
ікони Вишгородської Богородиці — Етимасія. Бл. 1395 р.
Джерело: Государственная Третьяковская галерея. Каталог.
С. 130–141

Нове дослідження цієї ікони, оригінал якої зберігається у Третьяковській галереї, виявило ознаки її первісного образу. Вони свідчать про те, що це зображення Богородиці з Немовлям було тісно пов'язане з образом святого чудотворця Миколая, колись написаного на звороті ікони. Полишаючи питання мистецької історії образу самої Богородиці, варто акцентуватись на нинішньому зображенні звороту — Етимасії, престолу уготованому (рис. 8).

Хрест з престолом, покритий червоним обрусом із знаряддями тортур Христа на ньому, з'явився бл. 1410 р. за часів митрополита Фотія, київського митрополита (грека за походженням), який остаточно закріпився у Москві.

Московські дослідники у досить сумнівний спосіб обстоюють версію про те, що первісне зображення святого на звороті ікони було знищене під час пожеж і катаклізмів XIV ст. й лише згодом було записане зображенням Етимасії: «Очевидно, після повної втрати і забуття

першопочаткового зображення, разом з прославленням Володимирської ікони у 1395 р., на її звороті була представлена Етимасія із знаряддями Страстей»⁷⁶⁴. Однак «забуття» образу однозначно не могло статися, що доводять самі дослідники ікони, які подали зображення святого у рентгеновському випромінюванні. Малюнок під шаром пізнішої фарби більш-менш зберігся, бо рентгенограма висвітила відоме усталене зображення св. Миколая⁷⁶⁵. Ті самі дослідники навели схеми дірок від цвяхів, якими кріпились шати ікони як на зображення самої Богородиці, так і св. Миколая, що цілком відповідають контурам рентгеновського зображення святого на звороті (рис. 9).

Такий тип двосторонньої ікони був розповсюджений у Візантії, так само як і спосіб використання цих ікон у богослужінні: обертання образу, як, наприклад, у розповіді відомого мандрівника з Новгороду Стефана про візантійську традицію винесення з храму ікони Богородиці, «написаної апостолом Лукою»⁷⁶⁶, і «кружляння» довкола

⁷⁶⁴ Ibid. Р. 103–104.

⁷⁶⁵ Варіанти тлумачення московськими авторами зворотного образу як Іоана Золотоуста та ін. явно умоглядні, хоч і наводяться з оперттям на зразки.

⁷⁶⁶ Хождение Стефана новгородца. Подготовка текста, перевод и комментарии Л. А. Дмитриева. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/biblioteka-literatury-drevnej-rusi-tom-6/1 (дата звернення: 29.02.2024).

неї⁷⁶⁷. Пізніше «Сказання про чуда Богородиці Володимирської», написане у Московії, «виправдовувало» перенесення ікони із Вишгорода тим, що ікона «не могла знайти собі місця» у Вишгороді. Очевидне двостороннє використання ікони Вишгородської Богоматері зі святим Миколаєм на звороті ще у Богородичному жіночому монастирі у Вишгороді («преславно в церкві на воздусе являється») було пам'ятним на час складання «Сказання», і цей незрозумілий для московських духовних осіб спосіб служби міг бути використаний на користь виправдання крадіжки.

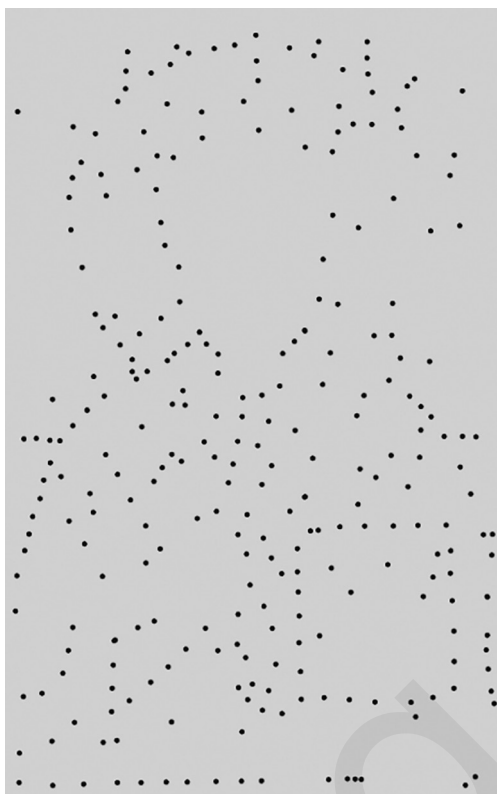

Рис. 9. Сліди гвіздків від шат до образу св. Миколая з ікони Вишгородської Богородиці.

Джерело: Государственная Третьяковская галерея. Каталог. С. 130–141

Ще одна ікона святого чудотворця давньоруського часу була пов'язана з давнім Києвом, з Аскольдовою могилою зокрема. Йдеться про об-

раз святого, який фігурував у літописних свідченнях про цю місцину, що звалась Угорським урочищем. За свідченням «Синописа» Інокентія Гизеля, ігумена Миколаївського Слупського монастиря, первісний Миколаївський храм виник завдяки княгині Ользі, де був «Ольмин» («Ольжин»?) двір, коли вона повернулась із Константинополя. Ще одна легенда пізнішого походження пов'язувала історію князя Мстислава Володимировича, який був заблукав тут на полюванні — з хаші його вивело світло, що йшло від ікони чудотворця, яка стояла на слупі — стовпі. Пізніше тут був побудований храм, названий Слупським Миколаївським, а згодом заснований Миколаївський Пустельний (Слупський) монастир. Щоправда, свідчення про існування тут жіночого монастиря підтверджують літописні згадки про матір Феодосія Печерського, яка була постриглася тут у чорниці.

Першим дослідником найдавніших ікон св. Миколая у Києві, який опублікував їхні фото, став головний зберігач фондів Києво-Печерського заповідника Григорій Полюшко. Його коротка публікація про віднайдені негативи й атрибуція двох визначних ікон з колишнього зібрання музейного містечка, зорганізованого більшовиками у Києво-Печерській лаврі, стала значущим явищем, на жаль, мало поміченим історіографією⁷⁶⁸. Г. Полюшко спинився на двох із чотирьох ікон, переданих музейному містечку й описаних у книзі надходжень за номером 133.

Серед переліку ікон і предметів ризниці цього монастиря, переданих до музейної установи, зазначено: «№ 39514. 1934 р. 29.III.34 р. Нікольсько-Слупський м-рь в Київі. Ікона Миколи [...] поясний в темній з блакитним відтінком фелоні та зеленкуватому в крестах омофорі і одною рукою благословляє, другою в омофорі тримає євангелію з мальованим хрестом і кольоровими камінцями. Тло золотисте без напису. Малювання забруднене, поруйноване і взагалі дефектне з боку збереженості за винятком лиця святого; по краях левкас з поволокою осипався і місцями є випади, золото на фоні майже змите. Дошка з виїмкою, в кількох місцях є великі тріщини, без шпуг, є сліди від дерев'яних цвяхів, що ними були прибиті деревляні планки. Темпера. 0.928 X 0.588, товщ. Дошки

⁷⁶⁷ Н. Верещагіна пов'язує виникнення цієї традиції з Києвом: «...київська традиція здійснила вплив на середньоросійський іконопис (двосторонні виносні ікони) й рельєфну пластику, а також на характерну для східнослов'янського іконописання інтерпретацію Деїсуса, де св. Миколай (замість Іоана Хрестителя) представлений у молитовному передстоїнні разом з Богородицею, як рівний їй у милосерді, втілюючи ідею вселенського заступництва за рід християнський» (Християнские культы... С. 245). Згаданий тип двосторонніх ікон та Деїсус зі св. Миколаєм — явища візантійського походження, успішно засвоєні на київському ґрунті. Я свідомо уникаю використання інформації так званих «усних легенд» й іконографічних пам'яток російського походження (ікони т. зв. Миколи Зарайського, Миколи на Ліпні etc.), оскільки інформація про них не має певних джерел, часто оперта на «предание» та явно вторинна щодо київських пам'яток.

⁷⁶⁸ Полюшко Г. Стародавні київські ікони Миколи Мокрого і Миколи Пустинського: пошук утрачених раритетів. *Культурологічна думка*. 2016. № 10. С. 177–188.

в середньому 0.22 Ікона (XII віку)?»⁷⁶⁹ Г. Полюшко знайшов, крім облікової документації, ще й фотографії та негативи пам'ятки⁷⁷⁰ (рис. 10, 11). Йому належить дослідження цієї ікони, в якому він за документами встановив історію її реставрації.

Рис. 10. Фото ікони св. Миколая із Аскольдової могили. Фонди НЗКПЛ

Друга ікона чудотворця, так само з Миколаївського монастиря, описана так: «39513. Ікона Миколи, до колін. Святитель в малиновій фелоні з квітами та білому в хрестах омофорі; одною рукою благословляє, в другій — розкрита євангелія з словами: «во время он...» Німб — рельєфний в церовошних (? — Т. Л.) кружочках, по боках німб. Іс. Хр. та б. м. Береги пофарбовані в сіро-блакитний тон. Дошка з великими тріщинами повздовж. Темпера. Розм. 1 м. 42 x 1 м. 2 4,5 st.»

Третя ікона: «39516. Ікона Миколи, поясний, в малиновім синім омофорі, в колах Іс. і б.м., на полі — Анна. Дошка, темпера. Малювання облітає. 28,2 x 23,8 st.»

Всі три ікони походили з Миколаївського Слупського монастиря. На початок XX ст. опис монастиря зафіксував наявність 4 ікон св. Миколая у монастирі: «1) чудотворний образ святителя Христова Миколая, древнього візантійського письма, знаходиться у соборній св. Миколаївській церкві, над царськими воротами головного вівтаря; перед цим чудотворним образом кожного тижня у четвер здійснюються молитовні співи; 2) ікона святителя Миколая, що стоїть нині праворуч головного вівтаря; ця ікона перенесена із древньої монастирської церкви, що знаходилася на Аскольдовій могилі; 3) давній образ святителя Христова Миколая, що знаходився у Пантелеймоновому бічному вівтарі соборної церкви і шанований народом; 4) древній образ св. Миколая на металевій дошці, що знаходився раніше у каплиці (slup'i), на місці якої влаштована нинішня соборна церква монастиря, у фасадну стіну якої він вмонтований тепер»⁷⁷¹.

Рис. 11. Негатив ікони св. Миколая. Фонди НЗКПЛ

⁷⁶⁹ Я вдячна співробітникам фондового відділу Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», особисто Інні Івакіній, за можливість ознайомитися із записами книги № 133 у цей складний воєнний час. Фондова група зберігання «Архів». Спр. № КПЛ-А-НДФ-133. С. 250–250 зв.

⁷⁷⁰ У Національному заповіднику «Софія Київська» зберігається один із негативів ікони св. Миколая з Миколаївського Слупського монастиря (НЗСК, КП-212, № 4181), який, очевидно, походить з групи реставраційних фото ікони у фондах Національного Києво-Печерського заповідника. Огляд негативів із софійського зібрання був зроблений Н. Світличною та С. Оляніною: Невідомі зображення ікон із колекції «Негативи» Національного заповідника «Софія Київська». *Могилянські читання* 2011 р. Київ, 2012. С. 310–317. Зазначене дало підставу Т. Бобровському хибно припустити, що це «ймовірний список XV ст. із софійського образу св. Миколи Мокрого, Київ, архівне фото 1930-х рр.» (Бобровський Т. Назв. праця. С. 105). За цю інформацію дякую Сергієві Багро.

⁷⁷¹ Историческое описание Киевского Пустынно-Николаевского монастыря и других святынь. Киев, 1902. Цитата за Г. Полюшко. Назв. праця. С. 185.

Книга надходжень лаврського містечка фіксує три з чотирьох ікон, ікона на «металевій дошці» не зазначена⁷⁷². Три описані ікони у книзі надходжень Г. Полюшко атрибутував гіпотетично. Номер 39513 він визначив як збережену ікону, що нині зберігається у НХМУ⁷⁷³. Дійсно, тут під шифром И-465 зберігається ікона, яку дослідниця Інна Пархоменко атрибутувала як ікону з Миколаївського Слупського монастиря⁷⁷⁴, до того ж відмітила північно-російські риси її письма й відповідно припустила таке ж походження (рис. 12).

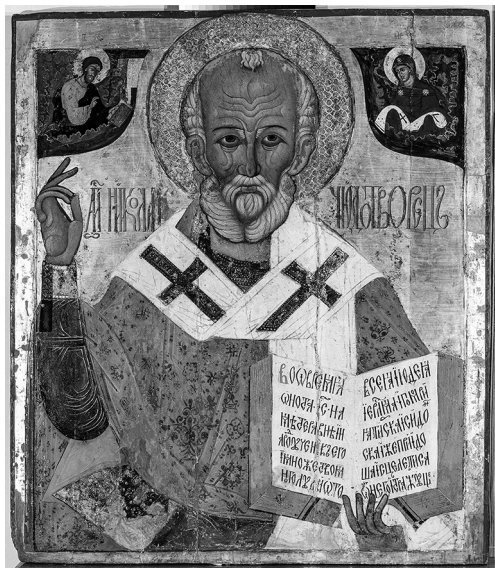

Рис. 12. Ікона св. Миколая із Миколаївського Слупського монастиря. Фонди НХМУ

Інформацію про цю ікону підтвердила старша наукова співробітниця науково-дослідного відділу стародавнього мистецтва НХМУ Галина Белікова, яка зазначила про наявність на звороті ікони шифру лаврського музейного містечка за номером 39513 і повідомила про те, що ікона була реставрована. Однак у цієї ікони наразі немає сіро-блакитних берегів, як це було зазначено в описі під час надходження у 1934 р., і малиновий філон після реставрації міг стати червоним з тієї ж причини.

Номер 39516, ікона чудотворця зі св. Анною на полі, Г. Полюшком взагалі не прокоментована. На пам'ятці номер 39514 лаврський дослідник спиняється детальніше. Саме цю ікону він виокремив згідно із записом у книзі надходжень — тут вона датована XII століттям. Цей

образ Г. Полюшко ідентифікував за збереженими у лаврському заповіднику фотографіями й негативами. Використовуючи записи про реставрацію ікони, автор послідовно простежив фіксацію образу на ній — як до, так і після реставрації⁷⁷⁵.

Унікальність цієї пам'ятки визначається навіть під час побіжного огляду, який може надати фотозображення. Образ на іконі є винятковим за своєю психологічною напругою, технікою виконання, колористикою (хоч за кольоровими ознаками ікону можна уявити лише за описом). Визначення датування (XII ст.) ікони умовне — лише за нотаткою в описі 1934 р., що має знак питання⁷⁷⁶. З усією очевидністю можна ствердити, що це твір місцевої київської художньої школи/традиції. Порівняння зі зразками з Синаю (рис. 3) дає підставу визначити схожості й розбіжності: київська ікона чудотворця повторює основні риси синайського зразка. Постать святого на київській іконі з його виразною головою та високим чолом передає образ чоловіка більш старшого віку, аніж на синайських зразках. На київській іконі сиве волосся святого не має залишків темних пасм, як це є на синайській іконі; відведені поглядом ліворуч очі святого світлі й схожі на синайський прототип раннього зразка, пізніший синайський же образ (рис. 4) передає погляд темних карих очей святого. Окрім того, очі святого розміщені близько одне від одного що на київському, що на ранньому синайському зразках, на відміну від пізньої синайської ікони, на якій очі зображені класичним способом — відстань між очима відповідає розмірові ока.

Київський образ не має підписів, хоч це не очевидно, оскільки ікона могла бути поновлена. Німб довкола голови святого чітко окреслений. Ікона мала шати, від яких залишилися знаки у вигляді дірок від гвіздків, пам'ятка мала пошкодження художнього шару, значні його випадіння та численні кракелюри — все свідчило про давність образу, що й зауважили музейники в 1934 р.

Доречним є порівняння цього образу із іконою святого Миколая з вибраними святими, що зберігається у московській Третьяковській галереї (рис. 13).

Датування останньої визначається від XII до XIII ст., називається вона за місцем свого перебування до початку XX ст. — з Новодевічого монастиря. Численні російські дослідники присвятили цій пам'ятці праці, в яких атрибуція її

⁷⁷² Прикметно, що номер 39515 у книзі пропущений — можливо, саме він відповідав би іконі на металі.

⁷⁷³ Цю інформацію повторила Н. Верещагіна (Христианские культы ... С. 276).

⁷⁷⁴ Пархоменко І. Три шкци про ікони. *Пам'ятки України*. 2002. № 4. С. 120–125.

⁷⁷⁵ Дослідник, як видається, помилився під час атрибуції негативів дореставраційного та післяреставраційного станів ікони: обидва негативи передають однаковий стан пам'ятки з пошкодженнями, це дає підстави вважати, що наявні фото фіксують пам'ятку до реставрації.

⁷⁷⁶ За фаховим визначенням Юрія Коренюка, ікону слід зарахувати до XIV ст., що за художніми ознаками приналежить до палеологівського ренесансу.

Рис. 13. Св. Миколай із вибраними святими.
XII–XIII ст. Третьяковська галерея.

Джерело: Государственная Третьяковская галерея.
История и коллекции. С. 65.

письма представлена надзвичайно широко⁷⁷⁷. Деякі з них вважали, що написання самого чудотворця та вибраних фігур на полях є різночасовими. Так, у каталозі 1963 р. В. Антонової та Н. Мньової висловлюється думка про те, що ця ікона була написана у Києві, а фігури святих на полях — у Новгороді⁷⁷⁸. Можливим ознайомленням з цією публікацією варто було б пояснити точку зору колишнього директора лаврського музею П. Курінного, який у своїй статті на еміграції того ж року саме цю ікону назвав іконою «Миколи Мокрого»,⁷⁷⁹ хоч насправді він знав, як виглядав оригінал ікони із Софійського собору, що була передана у 1934 р. до лаврського містечка, оскільки був одним із організаторів закордонної виставки у 1929 р. Це бенетежило Г. Полюшка, який у своїй статті зауважив про це, однак помилково назвав наведену Курінним пам'ятку іконою Миколи Зарайського, — ікона нині вважається висхідним образом для написання ікони Миколи Зарайського. Саме пам'ятка із Третьяковської галереї є найцікавішою з огляду

на добір зображень святих у контексті київської легенди/чуда. Останні публікації цієї пам'ятки у каталозі галереї на підставі широкого списку аналізів містять твердження про одночасність живопису як середника, так і берегів ікони. Крім того, упорядники заперечили точку зору Антонової та Мньової щодо київського походження пам'ятки, яке ті обґрунтували на основі порівняння із зразками пластики, зокрема із зображенням святого на срібній пластині XI ст. зі скарбу, знайденого у межах «Київської держави»⁷⁸⁰. Підкреслюючи давньоруське (як вважали тоді — давньокіївське через посередництво Новгорода) походження ікони, В. Лазарев писав, що «ніколи б константинопольський майстер із притаманним йому почуття органічного не розірвав би настільки сміливо з елліністичною традицією. А новгородський майстер міг собі дозволити з легким серцем, добре що цю елліністичну традицію він отримав уже з інших рук, у перетвореному вигляді (підкреслення. — Т. Л.). І йому вдалося створити унікальний образ, не схожий на жодну візантійську ікону, що дійшли до нас»⁷⁸¹. Ці емоційні визначення практично нічого не додають ані до визначення місця, ані щодо уточнення часу створення пам'ятки й хибно маніфестують її унікальність.

Автори каталогу Третьяковської галереї додали чимало наукової інформації про ікону, зокрема її детальний фізико-хімічний аналіз включно з технічними параметрами фарбового шару etc. Щодо параметрів дерев'яної дошки, основи ікони, то у виданні вказано лише її розміри й особливості кріплення дощок. Необхідної інформації щодо радіовуглецевого аналізу й аналізу походження та місця зростання дерева, на жаль, немає. Ці обставини ніяк не розтлумачено й, видається, навмисне замовчано, адже ці точні дані поставили б усі крапки над «і» щодо місця походження ікони. Навряд новгородський іконописець використав дошку з дерева, що виросло, наприклад, десь під Києвом або київський майстер використав дерев'яне полотно з візантійських теренів. Питання наукової повноти дослідження цієї ікони залишається відкритим.

Наведене у виданні каталогу тлумачення іконографії пам'ятки теж викликає низку питань, особливо щодо вибору святих, зображених на її берегах. Цей нюанс вимагає більш переконливого аналізу, ніж такий: «Особливості зображень на полях належить, вірогідно, розглядати як результат

⁷⁷⁷ Государственная Третьяковская галерея... С. 249–283. Тут вичерпний список літератури.

⁷⁷⁸ Антонова В. И., Мнева Н. Е. Каталог древнерусской живописи XI — начала XVIII в.в. Опыт историко-художественной классификации. Москва, 1963. Т. I. С. 69–71; Лазарев В. Н. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Москва, 2000. С. 165.

⁷⁷⁹ Курінний П. Українська ікона княжого часу XI–XIII століття. *Записки товариства імені Шевченка*. Т. 181: Релігія в житті українського народу / за ред. В. Янева. Мюнхен; Рим; Париж. 1966. С. 76–92.

⁷⁸⁰ Антонова В. И., Мнева Н. Е. Каталог... С. 70.

⁷⁸¹ Лазарев В. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Москва, 2000. С. 165.

спрощення єдиної для усієї ікони системи письма. Можливо також, що ці зображення були виконані іншим художником, але одночасно з образом усередині та в одній майстерні [...] Склад і розміщення палеосних святих на іконі із Новодевічого монстиря не знаходять аналогій ані у візантійських, ані у давньоруських пам'ятках...»⁷⁸² Верхнє поле — напівфігури святих Козьми й Дем'яна із пуделками в руках обабіч престолу уготованого, зображеного у формі трону з Євангелієм; бічні поля — Борис і Гліб на повний зріст з хрестами мучеників у правицях і з мечами на широких подвійних поясах (верхній регістр), Флор і Лавр із Євангеліями на покритих руках (середина), Євдокія та Домнікія з хрестами мучениць у правицях (нижній регістр), нижнє поле — напівфігури Параскеви (?) й Фотинії. Зрозуміло, що нам в око впадає одна пара — святі князі Борис та Гліб. Скільки би не прив'язували упорядники каталогу добір святих до фресок новгородських храмів та місцевої традиції або шукали аналогів по всьому греко-балканському світі, — святій чудотворець і святі київські князі — це більше ніж випадковий добір вибраних святих. Без сумніву, ця ікона «відсилає» до київського чуда про «утопле дітище» і є чи не першою, але точно тією пам'яткою, що відповідає київській легенді з фіксацією давньоруських святих князів разом із загальнохристиянськими святими у сполученні з основним зображенням святого чудотворця Миколая Мир-Лікійського⁷⁸³. Загальний зміст ікони за цим добором святих — цілительський⁷⁸⁴. Це стосується більшої кількості загальнохристиянських святих, зображених на іконі з явними ознаками цілительів. Святі ж князі Борис і Гліб зображені з хрестами й мечами, що більше відповідає пізній

іконографії святих князів як покровителів князівських родин, хоч у загальному контексті ікони вони несуть свою первісну цілительську функцію⁷⁸⁵. Видається просторікуванням твердження одного із російських знавців іконопису реставратора А. Анісімова щодо згаданого образу святого: «Крізь візантійський канон проглядаються риси язичника, античного філософа, ритор, який знає все у світі та за світом, який осягнув біди світу»⁷⁸⁶.

Очевидно, що ця пам'ятка створена за аналогом синайських ікон X — поч. XI ст., звідки запозичена й сама фігура святого, і манера зображення святих на берегах⁷⁸⁷. Можна говорити, що простежуються мінімум два давньокиївських іконописних образи св. Миколая, які мають ознаки, з одного боку, походження від легенди про «утопле дітище», з другого — цілком самостійного київського художнього трактування образу загальнохристиянського святого⁷⁸⁸.

Ікона «Миколи Мокрого» із Софійського собору. Перші давньоруські тексти про Миколая Мир-Лікійського були пов'язані з подією перенесення мощів святого із Мир Лікійських до італійського Барі, що відбулося 1087 р. Невдовзі було написано «Слово на перенесення мощів Св. Миколая», за яким було встановлено церковне свято на 9 травня.

Першу публікацію давньоруського чуда «Сѹ нѣкоємъ дѣтищи» здійснив архімандрит Леонід (Кавелін). За основу видання був взятий текст пергаменту XIV ст. із Троїце-Сергієвої лаври як найстарший, що, на його думку, мав «живу, теплу, безпосередню, що не встигла захмаритися еллінською премудрістю» ідею. Усі збережені варіанти легенди зводяться до оповіді про перше чудо св. Миколая в Київській землі. У день пам'яті

⁷⁸² Государственная ... С. 252.

⁷⁸³ У зібранні Російського музею (СПб) є схожа ікона св. Миколая з вибраними святими, що датується початком XIII ст., на берегах якої також зображені серед інших св. Борис і Гліб. В описі ікони автори називають головну ідею пам'ятки як ктиторську, що явно дисонує з визначенням ікони чудотворця із зібрання Третьяковської галереї. Див. електронний ресурс https://rsmuseumvrm.ru/data/collections/ikonopis/drzh_2778/index.php. (дата звернення: 29.08.2024). Зображення ікони по берегах обрізане. Новгородські ікони «Николы Дворищенского» та «Николы на Липне» є так званими іконографічними «ізводами».

⁷⁸⁴ Пізня хронологія новгородського шанування культу св. Миколая як цілительського. Див.: Царевская Т. Ю. Целительский аспект почитания св. Николая Чудотворца и его проявление в новгородском искусстве XIII в. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Серия 5: Вопросы истории и теории христианского искусства. Москва, 2011. Вып. 1 (4). С. 26–41.

⁷⁸⁵ Про еволюцію святості Бориса і Гліба див.: Лесючевский В. И. Вышгородский культ Бориса и Глеба в памятниках искусства. *Советская археология*. 1946. VIII. С. 225–247; Мусин А. Е. Вышгородская икона святых князей Бориса и Глеба: истоки образа и эволюция иконографии. *Археология і давня історія України*. 2017. Вип. 1 (22). С. 110–122. Відоме втілення образів святих князів на давньоруських енколпіонах київського виробництва, однак спільного зображення святих князів разом зі св. Миколаєм на одній пам'ятці не знайдено. (Корзузина Г. Ф., Пескова А. А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии X–XII вв. Санкт-Петербург, 2003. 431 с.)

⁷⁸⁶ Анісімов А. И. Домонгольский период. *О древнерусском искусстве*. Москва, 1983. С. 133–135. Анісімову належить проєкт невтленої реставрації київського Софійського собору 1920 р.

⁷⁸⁷ Nancy P. Ševčenko. *Vita Icons...* Р. 58.

⁷⁸⁸ Загальним проблемним місцем російської іконології є атрибуція ікон за аналізом дерева: сучасні методи визначення часу й місця походження дерев'яних дощок дали б беззаперечну картину провенансу пам'яток нарівні з хімічним аналізом фарб. Наведений каталог Третьяковської галереї не містить цих параметрів ікон, а отже є черговим збірником припущень і асоціацій широкого кола російської дослідницької спільноти з достатньо упередженим світоглядом.

перших руських святих князів Бориса і Гліба сім'я киян — батько, матір та їхнє немовля — вирушила Дніпром на прощу до Вишгорода на поклоніння святим мощам страстотерпців, на зворотному шляху мати задрімала у човні та випустила з рук немовля, яке потонуло у водах ріки. У горі та риданнях батьки повернулися до Києва, а вночі святий Миколай явив чудо: потонула дитина жива та неушкоджена з'явилася у Софійському храмі перед іконою чудотворця, що була на «полатехъ».

У згаданій книзі Г. Полюшко досліджує фото й негативи ікони «Миколи Мокрого» із Софійського собору, яка була надійшла до лаврського містечка у той самий час (рис. 14).

Рис. 14. Фото ікони «Миколи Мокрого». Фонди НЗКПЛ

Книга надходжень фіксує: «40146. Київ. Соф. Собор. Ікона Миколи «Мокрого». Поясне виображення Миколи в темно-зеленій ризі й білім з чорними крестами омофорі, на правій руці рукав підризника смугастої (в червону, білу і чорну смужку) тканини. В лівій руці Євангелія з червоною обкладкою, правою — благословляє. Вгорі — на золотистому тлі Іс. Хр. з Євангелією та Богородиця з омофором в руках і напис: «ПО ГОЦ — НИКОЛАЄ», над ІС. і Д.М, напис ІС.ХР. і Мр. ΘΥ. Дошка з виїмкою; трьома шпугами і полотняним підкладом під левкасом, темпер. 1924–5 рр. реставрована рест. Касперовичем М. І. По краю ікони

червона смужка. 1 м. 7 х 82. Ікона XII–XIII вв.». Помітка «Привезена в 1934 р. червень»⁷⁸⁹.

Наводячи історію реставрації ікони «Миколи Мокрого», Г. Полюшко фіксує хронологію її перебування та переміщення: спочатку в Софійському соборі, а потім у реставраційно-музейних закладах радянської доби. Саме тут ікона була реставрована М. Касперовичем й датована тоді XIV–XV ст. У 1934 р. ікону остаточно передали до лаврського музейного містечка й вона вже ніколи не поверталась до Софійського собору. Принаймні жодних документованих свідчень про це немає.

Інформація про Миколаївський престол у Софійському соборі без згадки про ікону є у відомому описі мандрівки 1654 р. антиохійського авторства патріарха Макарія Павла Халєбського⁷⁹⁰. Вірогідна локалізація його визначається на південно-східних хорах Софійського собору, і припущення, що ікона уже була там, є логічним. Однак невідомо, коли був тут освячений престол, — можна думати, що за часів оновлення собору Петром Могилою. Г. Полюшко припускав встановлення престолу в час публікації лаврського видання Акафістів (1. IV. 1629 р.). Саме в останньому було вміщено гравюру ікони св. Миколая у частині акафісту чудотворцю (рис. 15).

Рис. 15. Акафісти. 1629 р. Фонди НБУ імені Ярослава Мудрого

Дослідник асоціює це зображення з іконою саме Миколи Мокрого із Софії Київської. У самому виданні немає вказівки на це, але композиційно гравюра дійсно нагадує знамениту ікону.

⁷⁸⁹ Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Фондова група зберігання «Архів». Спр. № КПЛ-А-НДФ-133. С. 282.

⁷⁹⁰ Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Вып. 2: От Днестра до Москвы. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/puteshestvie-antiohijskogo-patriarha-makarija-v-rossiiu-v-polovine-17-veka (дата звернення: 02.07.2024). Незрозуміло у тексті є локалізація Миколаївського престолу: вперше він згаданий північніше від головного вівтаря, удруге — на хорах поруч з вівтарем св. Дмитра. Див.: Люта Т. Історія посвяат престолів Києво-Софійського собору. *Український історичний журнал*. 2019. № 3. С. 108.

Однак собор вийшов з підпорядкування унійної адміністрації лише у 1633 р.

Можна обережно припустити, що сама ікона з'явилася у соборі із Миколаївського Пустинського монастиря. Адже відомо про жорсткий конфлікт між митрополитом Петром Могилою та ігуменом цього монастиря після 1627 р. Результатом цієї драми могло стати переміщення звідси ікони до Софії та влаштування тут престолу святому. Однак прямих свідчень про це немає і таке припущення залишається бездоказовим.

Миколаївською у часи Петра Могили називалась і Десятинна церква. Задokumentована хронологія вживання такої посвяти св. Миколая Мир-Лікійському знаменитої церкви: кінець XVI — середина XVII ст. Це зауважували історики з часів С. Голубева⁷⁹¹. Хронологія подій «викопування» останків хрестителя Русі князя Володимира Святославича й реставрації цієї церкви дають чітке уявлення про те, що за часів Могили вона називалась іменем святого чудотворця — Миколаївською Десятинною. Ця її посвята залишалась до смерті Петра Могили (1647), оскільки реставрацію / ремонт митрополит так і не скінчив. С. Голубев посилався на віднайдені Н. Оглоблиним у Московському міністерстві юстиції документи, де була зазначена грошова казна, виділена на реставрацію Десятинної церкви «по приказу бояр и воевод» уже у часи після Петра Могили для її освячення⁷⁹². Реставрація церкви відбулася, і навіть в абсиді було зображено Богородицю з Предвічним, також храм був забезпечений церковним начинням. Як ще одне припущення про появу образу святого Миколая у Софійському соборі може бути версія походження ікони із Десятинного храму під час Могилиного ремонту. Вона могла бути поставлена у Десятинній церкві унійною адміністрацією, яка утримувала храм від 1596 до 1633 рр. С. Голубев із властивим йому скепсисом описував «убогі скарби і охендства», зокрема релікварій Десятинної церкви, які унійна адміністрація оцінювала у сто тисяч золотих. Натомість російський дослідник, як зазвичай у нього бувало, виснував, що «перші кроки турботи про означену церкву ми бачимо тільки з часу приєднання Києва до Росії», при цьому зазначивши, що доля 1 тис. золотих, заповіданих П. Могилою на закінчення реставрації Десятинного храму, йому невідома. Фактично переосвячення церкви на свято Різдва Богородиці відбулося уже за московської адміністрації⁷⁹³.

Шанування ікони «Миколи Мокрого» відоме

з XVIII–XIX ст. Показовим джерелом є вірші, що були і на стінах самого собору, і на його дзвіниці. Картину, що зображувала знайдене дитя біля образу св. Миколая, доповнював вірш:

За князя Всеволода и митрополита
Ефрема, бывшего здѣ на престолѣ въ лѣто
Въ тысяща девяносто втораго года, Святитель
Чудотворецъ Николай, въ Софійскую обитель
Призрѣвъ свыше, гдѣ его икона святая
Возлюбилъ мѣсто сіе, и въ даръ себѣ вдавая
Съ вѣрою приходящихъ началъ здѣ оттолѣ
Различныя чудеса творити по волѣ
Бога всеблагаго, межъ тѣми чудесами
Въ первыхъ есть знаменито се, что предъ очами.
Пловущимъ съ Вышгорода Кіевляномъ, мало
Дитя, внегда мать вздремася, изъ рукъ въ Днѣпръ
впало,
И абіе утопе; но какъ въ домъ прибыли
И къ сему Святителю горько возопили,
Услышалъ ихъ, ношцію взялъ изъ водъ ихъ сына,
Внесъ въ церковь предъ свой образъ жива.
Се причина,
Что сего Чудотворца Мокрымъ называютъ.

Така візуально-віршована «згадка» давньоруського чуда про «утопле дітище» на стіні Софійської дзвіниці — це безумовно пізня акція, спрямована на шанування ікони, «нагадування» про київську традицію.

Ще однією пам'яткою поваги до ікони XVIII ст. є згаданий акровірш, що був на дерев'яному «бляті» прибитий поруч з кіотом самої ікони. Автором або замовником його був случький міщанин Павло Сухозаніт, який за свій кошт виготовив у 1768 р. срібну шату для ікони на вдячність святому Миколаю за своє зцілення⁷⁹⁴. Вірш мав складну форму і не менш складний зміст.

А К Р О С Т И Х О Н Ї о чудесномъ здателя сего киота исцелении

Праведенъ Господь Богъ нашъ, чуденъ въ своемъ
дѣлѣ,
Кого ни любитъ, чистить, какъ злато в горнилѣ.
Его попущениемъ человекъ болѣзни
И всѣ бѣды подѣмлетъ въ сей плачевной жизни.
Техъ же всехъ золъ виновенъ или завистливый
Врагъ, или и чѣловекъ самъ грѣхолобивый.
Разсуждая сіе, Петръ купецъ Слуцкій житель,
Отъ грѣховъ удаляясь, молилъ добродѣтель;
Сію-жъ среди тернія иновѣрныхъ главну,

⁷⁹¹ Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Т. 2. Киев, 1898. С. 425–435.

⁷⁹² Там же. С. 431.

⁷⁹³ В літературі про дослідження Десятинної церкви помилково її називали церквою Різдва Богородиці за часів Петра Могили: до кінця його життя вона називалась Миколаївською Десятинною.

⁷⁹⁴ Анонім. О чудотворной иконе святителя Христова Николая Мокрого. *Киевские епархиальные ведомости*. 1869. № 12. С. 439–444.

Твердо что сохранил онъ, вѣру православну.
 Утерпѣть больше сего врагъ не смоги лукавый,
 Злую болѣзнь навелъ нанъ; вложить неправый
 Хотящъ помыслъ о его благочестивой вѣрѣ,
 Дабы въ ней поколебать его всѣми мѣры
 Однакъ не оставилъ Богъ Петра милосердный,
 Егда Петръ пребылъ въ вѣрѣ какъ адамантъ
 твердый:
 Злый недугъ тотъ, паралезъ, коимъ вполъ з тако-
 абитый
 Лютъ страдалъ, изволилъ тако исцѣлти:
 Абіе, какъ только Петръ вопль пролилъ умиль-
 ный,
 А тѣмъ паче, что недугъ тотъ, былъ неизцѣль-
 ный;
 Навелъ ему добръ помыслъ, золь онъ отражая:
 Ликийскихъ Миръ пастыря призвать Николая,
 І предъ его образомъ, пришедъ, поклониться,
 Кой здѣ, въ Софіи, здравле чудеснѣ хранится
 Таковы Петръ Божій какъ принялъ совѣты,
 А отъ любве усердны учинилъ обѣты:
 Къ чудотворной онаго святаго иконѣ
 Кивотъ сдѣлать и златомъ украситъ; то оный
 Ускоривъ Пастырь его далъ здравіе тѣлу,
 Еще кивота ниже наченшуся дѣлу:
 Почему Петръ, умноживъ усердіе тое,
 Гдѣ могъ дать, обѣщаль тамъ дать вдвое, второе:
 Единъ самъ сдѣлалъ кивотъ, вложивъ сумму мно-
 гу;
 Отколь явна велія вѣра его къ Богу!
 Церкве что касается, в которой стояла
 Святая та икона, понеже есть мала,
 Гдѣ нерѣдко то весьма безчинно бываетъ,
 Егда за тѣснотою другъ друга толкаеть
 Ради поклоненія къ иконѣ идущи:
 И для того пастырь здѣ на престолѣ сущій
 Арсеній благословилъ поставить на мѣстѣ
 Старомъ изображенъе, и здѣ образъ истый,
 До которого всякъ съ страхомъ приступая,
 Цѣловаль, такъ какъ должно почитать святая,
 А не толпясь всѣ вдругъ по прежнему дерзко,
 Еже въ храмѣ творить есть дѣло богомерзко:
 Съ таковымъ безстрашіемъ кто здѣ приступаетъ,
 Лишенія въ прозбахъ пусть, не помощи чаеть;
 Ликийский бо пастырь есть по Бозѣ ревнивый,
 И того токмо любитъ, кто боголюбивый.
 Увидѣтъ всякъ могль примѣръ съ Петра вы-
 шьявлена
 Любви къ Богу съ лица Его умиленна,
 Церковному пѣнію какъ стоялъ внимая
 Слезны очи и руцѣ горѣ возвышая.

Ктожъ сумнится, что такихъ мольбамъ Богъ вни-
 маеть?

В елій иль святитель сей что имъ помогает?

Аще доказательства на то и не требѣ:

Являетъ бо столь чудесъ, сколь звѣздъ есть
 на небѣ;

Живъ есть однакъ и нынѣ не единъ свидетель,
 Тоію списокъ чудесъ прочти, тѣхъ рачитель.

Иже здѣ у иконы чудовной молились,

Изъ вѣрою, въ болезнехъ, вскорѣ исцелились,

Тѣ въ знаменіе своихъ больныхъ исцеленій

Тѣлесъ къ иконѣ зъ серебра приносили члены.

Если убо хоцетъ кто получить благое

Если чтожъ и отъ себе что отразити злое,

Лютыхъ иль мукъ боится, избѣгнуть желая?

Любовь стяжавъ, пусть молить сего Николая.

Цей «акростихон» є багатозначним інформативним джерелом про самого автора, як свідчать два вертикальні рядки вірша: «Петр Сухозаніт купец града Слуцка житель кивот зделал как его сеи сцелил святител». А за дописами анонімно-го автора ми дізнаємося, що хвороба Сухозаніта сталася 1765 р., одягнення ж виготовленої купцем дорожньої шати на ікону відбулося 9 березня 1768 р. Перенесення цієї шати на копію миколаївської ікони відбулося у 1840 р., коли на оригінал ікони була встановлена нова шата, виготовлена на кошти московських купців. Таким чином, у соборі було дві ікони чудотворця: старий образ з новою шатою та список з ікони пізнішого часу з шатою 1768 р.⁷⁹⁵

До категорії списків з ікони Миколая Мокрого належав образ святого із Михайлівського Золотоверхого собору. У зібранні фото й негативів Національного заповідника «Софія Київська» зберігся негатив фото цієї ікони, зафіксованої у шатах (КП 212 № 4240) (рис. 16). Відмінністю цієї пам'ятки є зворотне розташування Христа і Богородиці за плечима святого порівняно з образом Миколи Мокрого.

Численні копії софійського образу й загальне пошанування чудотворця у Києві з давніх часів створили цілий пантеон храмів, ікон і місць на честь святого, пов'язаних і з весняним святом перенесення його мощів у Барі 9 травня, і з зимовим святом 6 грудня, днем смерті святого.

На честь чудотворця з Мир-Лікійських у Києві було збудовано низку храмів, основні з них: найраніший на Аскольдовій могилі, комплекс будов Миколаївського Слупського монастиря (2 храми на честь святого з трьома іконами святого

⁷⁹⁵ Дари вірян іконі «Миколи Мокрого» були численними. Одним із значних підношень до ікони був напрестольний хрест, внесений атаманом Величківського куреня Данилом Кучром в пам'ять померлих Омеляна, Федора та Єлиферія 20 травня 176(8) р. Див.: Болгарова М., Шелапов С. Дослідження та реставрація хреста — вкладу до ікони святого Миколая («Миколи Мокрого») з київського Софійського собору. *Київські збірники історії, археології, мистецтва і побуту*. 2023. № IV. С. 45–58.

Рис. 16. Негатив ікони чудотворця із Михайлівського собору. Фонди НЗСК

Рис. 17. Ікона св. Миколая із Богоявленського собору в шатах. Фонди НХМУ

на поч. XX ст.), церкви на Подолі (Миколи Доброго, Миколи Набережного, Миколи Притиска) тощо⁷⁹⁶. Збереглася ікона св. Миколая, написана з нагоди смерті київського міщанина Леонтія Полоцького у 16[4]2 р. для храму Миколая Притиска із зібрання НМУМу (№ И-78)⁷⁹⁷. Там само зберігається ікона чудотворця із іконостаса Богоявленського собору Києво-Могилянської академії, виготовлена за часів побудови храму Іваном Мазепою (рис. 17). Подільські храми також мають образи святого у своїх іконостасах і престолах, що, на жаль, не досліджені фахівцями.

До питання про «пошуки» ікони «Миколи Мокрого». Українська громадськість була збуджена питанням пошуків ікони «Миколи Мокрого» з Софійського собору в часи здобуття Україною незалежності. Чутки про переховування ікони у США представниками української церкви в діаспорі збудили чималу реакцію у медіа. Адміністрація Національного заповідника «Софія Київська» оголосила акцію повернення святині в Україну. Було зроблено кілька візитів до США директором заповідника та його науковцями.

Однак наукові працівники заповідника обмежилися публікаціями популярного змісту⁷⁹⁸. Всі розвідки про переміщення ікони до США з'явилися до публікації статті Г. Полюшка у 2016 р., у якій вперше було оприлюднено реальне задокументоване фото зображення оригіналу ікони, здійснене С. Оршеневським. Порівняння його зі світлинною ікони зі США із згаданої статті С. Білокія (без посилання на джерело та автора) дає чітке розуміння, що це різні пам'ятки (рис. 18). Хоча американська пам'ятка схожа на оригінал, але вона значно нижчої якості.

Нова хвиля акції «повернення першої чудотворної ікони Русі» захопила сьогодні й офіс Президента України Володимира Зеленського⁷⁹⁹. Проте непевна інформація щодо ікони, оперта на медійний ажіотаж, провокований тією ж адміністрацією заповідника, яка провела фейкове 1000-літнє святкування Софійського собору в часи В. Януковича, ставить у непевну позицію не лише гаранта Конституції, але й країну в цілому.

Таким чином, доречно робити низку висновків. У давньоруські часи у Софійському соборі

⁷⁹⁶ Вичерпна інформація з теми: Галайба В. Храми святого Миколая у Києві. Київ, 2009. 98 с.

⁷⁹⁷ У каталозі музею помилково зазначалося, що ікона походить із Софійського собору. Я вдячна Галині Беліковій за інформацію про неї.

⁷⁹⁸ Першою порушила цю тему І. Тоцька у статті «Про ікону Миколи Мокрого в Софії Київській». *Могилянські читання* 2006: зб. наук. праць. Київ, 2007. Ч. 2. С. 169–174. Найдетальнішу інформацію та бібліографію на цю тему зібрав С. Білокія: Київська ікона Св. Миколи Мокрого на американському континенті. URL: <https://www.s-bilokin.name/Church/StNicolasWetIcon.html> (дата звернення: 09.09.2024).

⁷⁹⁹ Зеленський: в Україну повернеться перша чудотворна ікона Русі — ікона Святого Миколи Мокрого. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/822865-amp.html> (дата звернення: 09.09.2024).

Рис. 18. Фото ікони «Миколи Мокрого» зі США.
Джерело: Білокінь С. Київська ікона Св. Миколи
Мокрого на американському континенті. С. 147

не було ікони т. зв. Миколи Мокрого. Поява її там припадає на часи митрополита Петра Могили. Списки давньої легенди про «утопле дітище» датуються не раніше, ніж XIV ст., тим же часом реставратори 1920-х років позначали і саму ікону. Оригінал ікони надійшов із Софійського собору в 1934 р. до Всеукраїнського музейного містечка на фотофіксацію та реставрацію, що засвідчено актом. У передвоєнні часи ікона перебувала у зібранні НХМУ, звідки зникла в часи Другої світової війни. Водночас за повоєнним актом, складеним там же, ікона мала шифр: НХМУ. Архів. Справа 5/128 од. зб. 165. С. 10. № М. 1710⁸⁰⁰, проте на сьогодні доля раритету невідома. У Софійському соборі на 1943 р. залишалася копія ікони. Отже, у США саме ця копія, на що опосередковано вказує і фото зі статті С. Білоконя. Можемо констатувати особливу давню київську традицію шанування св. Миколая Мир-Лікійського, яка, крім писемних пам'яток, присвячених чудам святого, унаочнилася в його іконографії. Київські мозаїки, фрески, ікони із зображенням святого характеризуються багатством художніх форм і психологічних прийомів, проте вони відтворюють давню візантійську загальнохристиянську традицію зображення чудотворця.

REFERENCES

- Anisimov, A. I. (1983). *Domongolskii period. O drevnerusskom iskusstve*. Moscow [in Russian].
- Antonova, V. I., & Mneva, N. E. (1963). *Katalog drevnerusskoi zhivopisi XI – nachala XVIII v.v. Opyt istoriko-hudozhestvennoi klassifikatsii*, 1, 69–71, Moscow [in Russian].
- Bobrovskiy, T. (2019). «Mykola Mokryi»: z istorii naidavnishoho chudotvornoho obrazu Sofii Kyivskoi. *Sofiiskiy chasopys*, 3, 99–128, Kyiv [in Ukrainian].
- Bolharova, M., & Shelapov, S. (2023). Doslidzhennia ta restavratsiia khresta — vkladu do ikony sviatoho Mykolaia («Mykoly Mokroho») z kyivskoho Sofiiskoho soboru. *Kyivski zbirnyky istorii, arkeolohii, mystetstva i pobutu*, 4, 45–58 [in Ukrainian].
- Bugaevskii, A. V. (2004). *Novyi opyt sostavleniya zhitiya svyatitelya Nikolaya. Pravilo very i obraz krotosti... Obraz svt. Nikolaya, arhiepiskopa Mirlikijskogo, v vizantiiskoi i slavyanskoi agiografii, gimnografii i ikonografii*. Moscow [in Russian].
- Carevskaya, T. Yu. (2011). Tselitelskii aspekt pochitaniya sv. Nikolaya Chudotvortsia i ego proyavlenie v novgorodskom iskusstve XIII v. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta*, 1(4), 26–41, Moscow [in Russian].
- Golubev, S. T. (1898). *Kievskii mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki* (Vol. 2). Kyiv [in Russian].
- Halaiba, V. (2009). *Khramy sviatoho Mykolaia u Kyievi*. Kyiv [in Ukrainian].
- Koreniuk, Yu. (2013). *Mozaiiky Mykhailivskoho Zolotoverkhoho soboru*. Kyiv [in Ukrainian].
- Korzhuhina, G. F., & Peskova, A. A. (2003). *Drevnerusskie enkolpiony. Nagrudnye kresty-relikvarii X–XII vv.* Saint-Petersburg [in Russian].
- Kurinyi, P. (1966). Ukrainska ikona kniazhoho chasu XI–XIII stolittia. In V. Yaneva (Ed.) *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka. Relihiia v zhytti ukrainskoho narodu*. (Vol. 181, pp. 76–92). Rome, Paris [in Ukrainian].
- Lazarev, V. N. (2000). *Russkaya ikonopis ot istokov do nachala XVI veka*. Moscow [in Russian].
- Lesyuchevskii, V. I. (1946). Vyshgorodskii kult Borisa i Gleba v pamyatnikah iskusstva. *Sovetskaya arheologiya*, 8, 225–247 [in Russian].
- Liuta, T. (2019). Istoriia posviat prestoliv Kyievo-Sofiiskoho soboru. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 108–132 [in Ukrainian].
- Liuta, T. (2016). Kyivski davnoruski khramy u chasi i prostori. In O. Petruk (Ed.) *Ukrainske nebo 2. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini* (pp. 297–315) [in Ukrainian].

⁸⁰⁰ Висловлюю щирю вдячність за цю інформацію директорці НХМУ Юлії Литвинець і завідувачці відділу стародавнього мистецтва Олександрі Шевлюзі.

- Musin, A. E. (2017). Vyshgorodskaya ikona svyatykh knyazey Borisa i Gleba: istoki obraza i evolyutsiya ikonohrafii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1(22), 110–122 [in Russian].
- Nancy, P. Ševčenko (1983). *The Life of Saint Nikolas in Bizantine Art*. Turino, Bottega d' Erasmo [in English].
- Nancy, P. Ševčenko (2013). Vita Icons and “Decoreted” Icons of Komnenians period. *The Celebration of the Saints in Bizantine Art and Liturgy* (pp. 57–69), London, Routledge [in English].
- Nikitenko, N. (2021). Pro pervynne prysviachennia vivtariv Sofii Kyivskoi. *Ucrainica Mediaevalia*, 4, 61–92 [in Ukrainian].
- Parkhomenko, I. (2002). Try shkitsy pro ikony. *Pamiatky Ukrainy*, 4, 120–125 [in Ukrainian].
- Pelenski, Jaroslaw. (1983). The Emergence of the Muscovite Claims to the Byzantine-Kievan “Imperial Inheritance”. *Harvard Ukrainian Studies*, 7, 520–531 [in English].
- Poliushko, H. (2016). Starodavni kyivski ikony Mykoly Mokroho i Mykoly Pustynskoho: poshuk utrachenykh raryativ. *Kulturolohichna dumka*, 10, 177–188 [in Ukrainian].
- Sarabyanov, D. V. (2011). Obraz svyashenstva v rospisyah Sofii Kievskoi. Chast I, Programma Sofiiskogo sobora i vizantiiskaya traditsiya posleikonoborcheskogo perioda. *Iskusstvoznanie*, 3–4, 14–52. Moscow [in Russian].
- Sarabyanov, D. V. (2012). Obraz svyashenstva v rospisyah Sofii Kievskoi. Chast II. Programma Sofiiskogo sobora i drevnerusskie pamyatniki XI–XII stoletii. *Iskusstvo hristianskogo mira*, 12, 23–93. Moscow [in Russian].
- Sarabyanov, D. V. (2011). Obraz svyatitelya Nikolaya Chudotvortsia v rospisyah Sofii Kievskoi. In A.V. Bugaevskii (Ed.) *Dobryi kormchii. Pochitanie svyatitelya Nikolaya v hristianskom mire* (pp. 446–463). Moscow [in Russian].
- Ševčenko I., Ševčenko N.P. (1984). *The Life of St. Nicholas of Sion. Text and Translation*. Brookline, MA [in English].
- Svitlychna, N. O., & Olianina, S. V. (2012). Nevidomi zobrazhennia ikon iz koleksii “Nehatyvy” Natsionalnoho zapovidnyka “Sofia Kyivska”. *Mohylianski chytannia*, 2011, (pp. 310–317) [in Ukrainian].
- Totska, I. F. (2007). Pro ikonu Mykoly Mokroho v Sofii Kyivskii. *Mohylianski chytannia* 200 (pp. 169–174) [in Ukrainian].
- Vereshchagina, N. V. (1995). Naidavnisha chudotvorna kyivska ikona. *Rodovid*, 1, 80–85 [in Ukrainian].
- Vereshchagina, N. V. (1997). K voprosu o vyzantiyskoi henealohyy drevneishei kievskoi chudotvornoj ikony Nykolaia Mokrogo. Abstracts of Papers’97 *Inostrancy v Vizantii. Vizantiitsy za rubezhami svoego otechestva: tezisyy dokladov nauchnoi konferentsii* (pp. 13–25). Moscow [in Russian].
- Vereshchagina, N. (1999). Slavetna kyivska sviatynia — chudotvorna ikona Mykoly Mokroho ta yii mistse v skhidnoslovianskii kulturi. *Ukrainskyi relihiieznavchyi biuleten*, 10, 52–58 [in Ukrainian].
- Vereshchagina, N. (2016). *Hristianskie kul'ty i relikvii drevnego Kiev (konets X — pervaya tret XIII vv.)*. Odessa [in Russian].

Дата надходження до редакції: 10.01.2025 р.

Дата схвалення до публікації: 25.01.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)